

صنایع خلاق، صنایع اشتغال آفرین

فرصت ویژه برای فعال سازی جمعیت غیرفعال

نویسنده: زهرا اکبری ، پژوهشگر اندیشکده حرف پژوهشکده سیاست گذاری دانشگاه صنعتی شریف

«بسیاری از کشورهای در حال توسعه از صنایع فرهنگی و خلاق برای وارد کردن جوانان به بازار کار استفاده می کنند.» (The Economist, 2021).

این سخن، رئیس بخش اقتصاد خلاق در کنفرانس توسعه و تجارت زیرمجموعه سازمان ملل متحد (آنکتاد)، بیانگر ماهیت اشتغال گونه صنایع فرهنگی و خلاق است. در یک تعریف جامع و مانع، صنایع فرهنگی و خلاق، عبارتند از بخش هایی از فعالیت های سازمان یافته که هدف اصلی آنها تولید یا بازتولید، ترویج، توزیع یا تجاری سازی کالاها، خدمات و فعالیت های محتوایی است که از ریشه های فرهنگی، هنری یا میراثی گرفته شده است (UNESCO, 2018). این صنایع در طیف وسیعی چون صنایع دستی، موسیقی، معماری، هنرهای تجسمی، گردشگری، نوشت افزار و... گنجانده می شوند. صنایع فرهنگی و خلاق به سرعت در حال مبدل شدن به موتورهای قدرتمند رشد و توسعه اقتصادی اند؛ از این رو که از خلاقیت، نوآوری، مهارت ها و توانایی افراد که دارای استراتژیک و کلیدی در فرآیند تولید کالاها و خدمات است، برای ایجاد اشتغال بهره می برد. این صنایع به عنوان یکی از اهرم های مهم اقتصادی و فرهنگی نقش به سزایی در کاهش معضل بیکاری و دغدغه فعال کردن جمعیت غیرفعال ایفا می کنند. سازمان بین المللی کار (ILO)، صنایع فرهنگی و خلاق را برای تولید درآمد، صادرات و ایجاد شغل در مناطقی مانند جنوب صحرای آفریقا، عنصری حیاتی معرفی کرده است (The Economist, 2021).

بر اساس آخرین آمار از یونسکو، حجم بازار صنایع خلاق از تولید ناخالص جهانی (GDP) به میزان ۳/۱ درصد است که ۶/۲ درصد از کل اشتغال را تشکیل می‌دهد. صنایع خلاق نزدیک به ۵۰ میلیون شغل در سراسر جهان ایجاد می‌کنند (UNESCO, 2022) و بین ۰/۵ تا ۱۲/۵ درصد از نیروی کار در کشورهایی که داده‌ها در دسترس است را به خود اختصاص داده‌اند (UNCTAD, 2024). حدود نیمی از این کارگران زن بوده و این صنایع بیش از هر بخش دیگری برای افراد ۱۵ تا ۲۹ ساله اشتغال‌زایی می‌کند. درحالیکه، رسانه و هنرهای تجسمی بزرگترین صنایع اقتصاد خلاق را از نظر درآمد تشکیل می‌دهند، هنرهای تجسمی و موسیقی، صنایع بزرگ از منظر اشتغال محسوب می‌شوند (The Creative Economy, 2021).

گذر کوتاهی بر وضعیت اشتغال کشور طی دهه اخیر، کاهش نرخ مشارکت اقتصادی، افزایش نرخ فلاکت، فراوانی جمعیت بیکار و غیرفعال و بالا بودن شاخص تکفل را محرز می‌کند. بیکار به جمعیت فعالی اطلاق می‌شود که در سن فعالیت اقتصادی بوده، مایل و آماده فعالیت باشند اما به سبب عدم امکان اشتغال، کار درآمدزایی نداشته باشند. جمعیت غیرفعال، شامل افرادی است که بنا به دلایلی نظیر عدم تمایل به کار یا فقدان بستر مساعد برای کار، متقاضی شغل نبوده و فعالیت اقتصادی ندارند. برآوردها نشان می‌دهد، بیش از نیمی از جمعیت کشور و به طور مشخص زنان، در زمره غیرفعالین (۵۸/۷ درصد) قرار دارند و این آمار قابل توجه، گویای فزونی جمعیتی است که به طور بالقوه از توان خلق ارزش اقتصادی برخوردارند اما سهمی در مشارکت آن ندارند. ایده محوری این نوشتار بر اشتغال‌آفرینی جمعیت فعال و غیرفعال کشور از طریق بسترسازی و حمایت از توسعه صنایع فرهنگی و خلاق استوار است.

اشتغال‌آفرینی از طریق صنایع فرهنگی و خلاق به عنوان صنایع «کاربر» و در مقایسه با «صنایع سرمایه‌بر»، نیروی انسانی را قادر می‌سازد تا به واسطه زمینه‌ای که برای ترویج کارآفرینی و خوداشتغالی در جامعه شکل می‌گیرد، مهارت‌های خود را به مسیرهای پایدار شغلی و روش‌های نوین کسب درآمد سوق دهند و موجبات رشد اقتصادی را فراهم کنند.

این مهم به ویژه برای مشاغلی که از درجه بالای خلاقیت و نوآوری برخوردارند و بالاخص برای جمعیت غیرفعال و از میان آن زنان (۷۲/۵ درصد از جمعیت زنان بین ۱۸ تا ۵۵ سال و فاقد همسر در زمره جمعیت غیرفعال محسوب می‌شوند)، خود به معنای زمینه‌ای برای کاهش معضل بیکاری، هموار کردن مسیر اشتغال غیرفعالین و به جریان انداختن چرخه توسعه اقتصادی در کشور است.

گذری بر وضعیت اشتغال خلاق در کشورها

کشورهای پیشرو در صنایع فرهنگی و خلاق نظیر انگلستان یا کشورهایمانند امارات که تمرکز بر این حوزه را در پیشبرد اهداف اقتصادی و فرهنگی خود ضرورتی غیرقابل انکار می‌انگارند، در برنامه‌های سیاستی خود به طور ویژه، اشتغال خلاق را محوریت قرار داده‌اند. طبق آمار دولتی بریتانیا، در سال ۲۰۲۳ حدود ۲ میلیون و ۴۱۹ هزار شغل تمام وقت در صنایع خلاق بریتانیا وجود داشته است. تعداد این مشاغل نسبت به سال ۲۰۱۹ رشدی ۱۵ درصدی داشته که صنایع خلاق را به سریع‌ترین بخش در حال رشد در میان بخش‌های تحت نظر وزارت فرهنگ، رسانه و ورزش بریتانیا (DCMS) تبدیل می‌کند.^۲ بریتانیا در برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ صنایع خلاق، به دنبال دستیابی به صادرات ۶۰ میلیارد پوندی محصولات و خدمات خلاقانه، اشتغال ۲/۷ میلیون نفر در مشاغل خلاقانه و ایجاد بیش از ۱۰۰۰ کسب و کار خلاق با درآمد سالانه بیش از ۱۰۰ میلیون پوند است.^۳ در سند راهبردی امارات برای صنایع فرهنگی و خلاق از سال ۲۰۲۱ تا ۲۰۳۱ پیش‌بینی می‌شود دبی با افزایش ۱۰۰ درصدی اشتغال خلاق تا سال ۲۰۲۵ بتواند برای ۱۴۰ هزار نفر، شغل ایجاد کند.^۴

^۲ <https://www.wearecreative.uk/>

^۳ <https://namafar.ir/چشم‌انداز-بریتانیا-در-صنایع-خلاق/>

^۴ <http://www.mcy.gov.ae>

اقسام متنوع صنایع فرهنگی و خلاق بسته به ظرفیت هر کشور برای خلق شغل، فرصت ویژه‌ای برای ثروت‌آفرینی ایجاد کرده و فراتر از آن به تقویت دیگر عرصه‌های اقتصادی نیز منجر شده است. به طور نمونه بر اساس آخرین آمار از شورای جهانی و گردشگری (WTTC)، در مصر تعداد مشاغل گردشگری در سال ۲۰۲۳ با رشد ۱۰ درصدی، تقریباً به ۲/۵ میلیون شغل رسید. یعنی از هر ۱۲ شغل در این کشور یک شغل مرتبط به صنعت گردشگری است. صنعت گردشگری در ترکیه نیز با حمایت از ۳/۲ میلیون شغل، نسبت به نقطه اوج خود در سال ۲۰۱۹ با افزایش ۱۸ درصدی مواجه بود.^۵ بازی‌های ویدئویی در ایالات متحده آمریکا، بیش از ۳۵۰ هزار فرصت شغلی ایجاد کرد و بیش از ۱۰۱ میلیارد دلار به اقتصاد ایالات متحده تزریق نموده است. این صنعت به عنوان یک موتور محرک عمل کرده و رشد شغلی را در بخش‌های دیگر اقتصاد نظیر برنامه‌نویسی، موسیقی، طراحی و... نیز به دنبال داشته است.^۶

توصیف وضعیت ایران

ورای آنکه مسئله را کد بودن وضعیت اشتغال جمعیت فعال و غیرفعال، دارای تأثرات و تضمینات جدی بر توسعه جوامع است، «رفاه اجتماعی» را نیز به سطوح پایین‌تری کشانده و «رضایت از زندگی» را دچار اختلال کارکردی می‌کند. نگاه عمیق به معضل جدی عدم فعالیت جمعیت غیرفعال، ملاک مناسبی برای سنجش وضعیت سازوکارهای میان ارکان اساسی اقتصاد و سیاست کشور است و افزایش آن نشان از وجود ناکارآمدی عرصه‌های مختلف دارد. بدون شک مسائلی نظیر تورم، تحریم، نظام مالیاتی نامتعارف، بانکداری و بازار سرمایه پرریسک، سیاستگذاری‌های نادرست در زمینه واردات، عدم حمایت از بخش خصوصی، تزاید مشاغل کاذب و بسیاری موارد دیگر در ایجاد فضای نامتقارن کسب‌وکار و گسترش عدم اشتغال در کشور دخیل بوده‌اند. برای تفهیم مسئله و آشکار شدن وجوه آن، ارائه آمارهای زیر ضروری می‌نماید:

^۵ <https://wttc.org/>

^۶ Entertainment Software Association (ESA)

۱. با استفاده از «شاخص فلاکت» می‌توان اثر سازوکارهای دو مسئله اقتصادی بیکاری و تورم بر کیفیت زندگی اعضای جامعه را سنجید. شاخص فلاکت نوعی نشانگر اقتصادی است که از تجمیع نرخ بیکاری و نرخ تورم به دست می‌آید. با توجه به اثر مستقیم این دو نرخ بر کیفیت زندگی افراد، هر چه عدد جمع زده‌شده به صفر نزدیک‌تر باشد یعنی سطح رفاه در آن جامعه بالاتر و هر چه از صفر دورتر باشد یعنی رفاه در آن جامعه چندان وضعیت خوبی ندارد. در ایران بر اساس آمار رسمی، نرخ شاخص فلاکت بسته به روند بیکاری و تورم پرنوسان بوده است. در حال حاضر با توجه به اینکه مرکز آمار نرخ بیکاری را در سال گذشته ۸/۱ درصد اعلام کرد و تورم ۱۲ ماهه منتهی به زمستان ۱۴۰۲ هم طبق اعلام این مرکز ۴۳/۶ درصد بود، نرخ شاخص فلاکت عدد ۵۱/۷ است. این شاخص از سال ۱۳۹۷ همواره روند افزایشی داشته و از نرخ ۳۹/۱ در آن سال به عدد ۵۱/۷ در سال گذشته رسیده است.

۲. آخرین برآوردها در سال ۱۴۰۲ نشان می‌دهد ۶۴۵۵۲ هزار نفر جمعیت ۱۵ ساله و بیشتر در کشور وجود دارد که از این میان ۴۱/۳ درصد جمعیت فعال و ۵۸/۷ درصد غیرفعال بوده‌اند. همچنین جمعیت بیکار، معادل ۲/۱ میلیون نفر بوده و همانطور که گفته شد، نرخ بیکاری به ۸/۱ درصد رسیده است.

۳. اساساً یک رابطه معکوس بین نرخ مشارکت اقتصادی و نرخ بیکاری وجود دارد. بدین معنا که با کاهش نرخ مشارکت اقتصادی، نرخ بیکاری افزایش می‌یابد. نرخ مشارکت اقتصادی در سال ۱۴۰۲ ناظر بر جمعیت غیرفعال برابر با ۵۸/۷ درصد بوده که اگرچه نسبت به سال گذشته حدود یک درصد بهبود یافته اما همچنان در قیاس با جمعیت فعال ۱۷/۴ درصد بیشتر است. طبق اطلاعات مرکز آمار، با وجود افزایش کمی جمعیت شاغلان کشور و کاهش کمی بیکاران، سهم جمعیت غیرفعال از ۶۲/۶۹ به ۶۳/۱۵ در سال ۱۴۰۱ نسبت به سال ۱۴۰۰ افزایش پیدا کرده است. همچنین، سهم بیکاران و جمعیت غیرفعال از کل جمعیت کم و سهم شاغلان در کل جمعیت افزایش یافته است. شاغلان از نظر کمی، ۳۰۰ هزار نفر افزایش یافته‌اند. ۱۷/۵۴

۴. همانطور که گفته شد بخش مهمی از جمعیت غیرفعال کشور را زنان تشکیل می‌دهند. دیگر داده‌ها گویای آن است، ۷۲/۵ درصد از جمعیت زنان بین ۱۸ تا ۵۵ سال و فاقد همسر در زمره جمعیت غیرفعال محسوب می‌شوند و ۸/۰۲ درصد آنان غیرفعال‌اند.

۵. شاخص بار تکفل یکی از شاخص‌های اقتصادی حائز اهمیت قلمداد می‌شود که بیانگر وابستگی فرد یا افرادی به اجتماع است. تمامی مردمی که در یک جامعه زندگی می‌کنند در تولید کالا و خدمات و روند تأمین معاش شرکت نمی‌کنند. هر چه در جامعه، جمعیت فعال و شاغل کمتر باشد، اصطلاحاً بار تکفل یا وابستگی بیشتر است. در سال ۱۴۰۲ شاخص بار تکفل ۳/۴۸ برآورد شده و بدین معناست هر ایرانی شاغل، بار تکفل ۳/۵ نفر را به دوش کشیده است. رتبه ایران در سال ۲۰۲۳ بر اساس اطلاعات بانک جهانی نشان از بالا بودن بار تکفل در قیاس با سایر کشورها را دارد، زیرا رتبه ۱۷۶ در میان ۱۸۶ کشور را به خود اختصاص داده و پایین‌تر از مصر، لبنان و پاکستان قرار گرفته است.

جمع‌بندی

افزایش نرخ فلاکت، فراوانی جمعیت غیرفعال، بالا بودن شاخص تکفل و مجموع داده‌های مربوط به نرخ مشارکت اقتصادی، گواه وضعیت نامساعد متأثر از ساختار اقتصادی و نظام حکمرانی کشور است. بر اساس تجارب کشورها باید دانست، ماهیت کاربر صنایع فرهنگی و خلاق در مقایسه با سرمایه‌بر بودن بسیاری از دیگر صنایع، بسترساز ایجاد کسب‌وکارهای خلاق ولو در سطح خرد بوده و جمعیت غیرفعال را برای ورود به مشاغل این حوزه با سرمایه‌گذاری اندک و سودآوری بالا سوق می‌دهد. جمعیت غیرفعال و به طور مشخص زنان بین ۱۸ تا ۵۵ سال و فاقد همسر که ۷۲/۵ درصد از جمعیت غیرفعال کشور را تشکیل می‌دهند، گروه هدف مناسبی برای اشتغال خلاق و بالا بردن سرانه آن محسوب می‌شوند.

اساسا مشاغل فرهنگی و خلاق در مواجهه با چالش‌های حاد و رو به رشد بازار کار، به ویژه در میان جوانان، زنان و به طور کلی گروه‌های آسیب‌پذیر، راهی امیدوارکننده برای ایجاد رشد فراگیرتر و انعطاف‌پذیرتر بوده و در مواقع بحران اقتصادی که بیشترین ضربه به گروه‌های آسیب‌پذیر وارد می‌شود، درجه تاب‌آوری بالایی دارند.

توان‌افزایی جمعیت غیرفعال به واسطه ایجاد شرایط توسط دولت، جهت ورود به حوزه‌های متنوع کسب‌وکار چنان که بستر بالقوه‌ای برای خلق درآمد و مهارت‌افزایی آنان فراهم کند، از دیگر رویکردهای نسبتاً نوین در صنایع فرهنگی و خلاق است. دولت با بهره‌گیری از این فرصت و سوق دادن سرانه هزینه‌های ایجاد اشتغال به کسب‌وکارهای خلاق، امکان مشارکت مردم در اقتصاد را افزایش می‌دهد. صنایع دستی و مد و پوشاک از گونه‌های متنوع صنایع فرهنگی و خلاق از ظرفیت بالقوه‌ای برای راه‌اندازی تولیدات خانگی برخوردارند. طبق آخرین آمار از سالنامه وزارت میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری حدود ۵۵۳۷۸ اشتغال از محل اعطای تسهیلات و صدور مجوزها در حوزه صنایع دستی در سال ۱۴۰۲ ایجاد شده است. این قابلیت ایجاد شده، بستر مساعدی برای هدایت جمعیت غیرفعال و زنان به فعالیتهای مرتبط با صنایع دستی فراهم می‌کند و پنجره فرصتی برای کارآفرینی است. با این وجود باید توجه داشت، ظرفیت‌سازی اشتغال خلاق بدون پرکردن شکاف‌های مهارتی بین بخش‌های آموزشی و مشاغل خلاق، تقویت پایدارسازی مالی و بهبود سرمایه‌گذاری، فاقد کارایی مورد انتظار است و ماهیتاً نمی‌تواند از دستاوردی در این زمینه بهره‌مند شود. هم این مورد، وجود نگرش به هم‌پیوسته و سیستمی بین کارآفرینی، آموزش و تأمین مالی مطمئن در اشتغال خلاق را ضروری می‌نماید.

۱. مرکز آمار ایران، چکیده طرح آمارگیری نیروی کار (۱۴۰۰-۱۴۰۲).

1. The Economist. (2021). Creative Industries Trade challenges and opportunities post pandemic. The Economist, Intelligence Unit.
2. The Entertainment Software Association (ESA). 2024. Video Games In The 21st Century: The 2024 Economic Impact Report.
3. UNESCO .(2021). The creative economy: Moving in from the sidelines, <https://www.unesco.org/en/articles/cutting-edge-creative-economy-moving-sidelines>
4. UNESCO .(2022). Shaping Policies for Creativity, Addressing Culture as a Global Public Good.
5. United Nations Conference On Trade And Development (UNKTAD) .(2024). Creative Economy Outlook. United Nations Publications.

6. <https://www.wearecreative.uk/>
7. <https://namafar.ir/> /چشمانداز-بریتانیا-در-صنایع-خلاق/
8. <http://www.mcy.gov.ae>
9. <https://wttc.org/>

